

УДК 347.1

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОЗДАТНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

В. В. НАДЬОН,
канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри цивільного права № 2,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Проаналізовано визначення правоздатності в цивільному праві. Наведено різні доктринальні підходи науковців до цього питання. Для вирішення (урегулювання) спорів з даної проблематики автор звертається до законодавств інших країн. Зроблено певні висновки щодо вдосконалення даного питання на теоретичному рівні.

Ключові слова: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, суб'єктивні права, обов'язки.

Правоздатність займає особливе місце в цивільному праві. Саме з правоздатності починають розвиватися, доповнюватися структурні елементи правосуб'єктності, такі як дієздатність і деліктоздатність. О. А. Красавчіков зазначав, що правоздатність необхідна настільки ж, наскільки необхідна норма права, що регулює певне суспільне відношення [11, с. 40]. На думку А. Пасічника, правоздатність є достатнім критерієм встановлення факту правового існування суб'єкта права. Вона є самодостатньою категорією, чого не можна сказати про дієздатність чи деліктоздатність, які безпосередньо від неї залежать [16, с. 28].

Саме через свою значимість питання правоздатності були та залишаються актуальними, дискусійними й до кінця нерозкритими. Над даною проблематикою працювали й продовжують працювати видатні учені, серед яких можна виділити таких: у галузі теорії права – Н. Г. Александров, С. С. Алексєєв, Н. І. Матузов, Є. Б. Пашуканіс та ін.; у галузі цивільного права – М. М. Агарков, С. Н. Братусь, Я. Р. Веберс, О. А. Красавчіков, Я. М. Магазинер, І. В. Спасибо-Фатєєва, П. І. Стучка, Є. А. Суханов, Ю. К. Толстой та ін.

Мета статті – розкрити основні питання правоздатності, з приводу яких виникає багато суперечок серед науковців.

Відповідно до п. 1 ст. 25 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) *правоздатність* – це здатність фізичної особи мати права та обов'язки. І. В. Спасибо-Фатєєва відмічає, що будучи правовою платформою, правоздатність – однакова для всіх, тому що право надає всім без винятку рівні стартові можливості в придбанні конкретних суб'єктивних прав і обов'язків [23, с. 16].

Закон пов'язує момент виникнення і припинення правоздатності з тим або іншим юридичним фактом. Початок правоздатності фізичної особи визначено моментом народження (п. 2 ст. 25 ЦК України). Визначення моменту народження не складає предмет юридичної науки, оскільки йдеться про суто фізіологічне розуміння. Для права важливо лише те, що з моменту, коли фізична особа вважається народженою (медицина, як правило, керується в цьому випадку критерієм початку самостійного дихання), дитина набуває цивільну правоздатність. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. Наприклад, у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, в тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті (ст. 1261 ЦК України). Це, однак, не означає, що зачата, але не народжена дитина, визнається правоздатною. У теорії дане питання підлягає дискусії. Наприклад, О. В. Розган зазначає, що зачата за життя спадкодавця, але не народжена на момент відкриття спадщини дитина, володіє потенційною правоздатністю, яка за нею резервується за чинним законодавством та породжує інтерес, що охороняється законом, який може стати самостійним об'єктом судового захисту [19, с. 177-178]. Дана точка зору уявляється цікавою, але з якою не можна погодитись, тому що захист прав за ще не народженою дитиною на законодавчому рівні розглядається як виняток. Захист прав в жодному разі не прирівнюється до правоздатності, а тому і не може розглядатися як її різновид. Це різні категорії. На нашу думку, правоздатність невіддільна від людини, вона є правоздатною впродовж усього життя, незалежно від віку та стану здоров'я.

Відповідно припинення правоздатності визначено моментом біологічної смерті (п. 4 ст. 25 ЦК України), оскільки суб'єкт права вже не існує. Якщо особа була оголошена померлою, а насправді вона жива, це не робить її неправоздатною, вона автоматично продовжує використовувати свою правоздатність, відповідно, всі дозволені права та обов'язки. Така особа поводить звичайним чином, укладаючи правочини, дійсність яких не підлягає сумніву.

Таким чином, правоздатність означає здатність фізичної особи бути суб'єктом прав та обов'язків, можливість мати будь-яке право чи обов'язок з передбачених законом. І. В. Спасибо-Фатеева підкреслює, що являючи собою однаковий набір усіляких прав, що за бажанням і при різних збігах обставин для людини перетворюються на дійсність, правоздатність є певним згустком таких правових можливостей [23, с. 17]. У свою чергу, Є. А. Суханов зазначає, що цінність даної категорії полягає в тому, що тільки за наявності правоздатності можливе виникнення конкретних суб'єктивних прав та обов'язків. Вона – необхідна загальна передумова їх виникнення і тим самим їх реалізації [7, с. 146].

Я. М. Магазинер відмічав, що правоздатність як поняття корениться у вченні про правовідносини, яке є наслідком юридичних дій чи подій. Правоздатність – це здатність бути суб'єктом правовідносин, тобто мати права і нести обов'язки. Поняття правоздатності необхідне для виділення того кола осіб, які здатні мати права і нести обов'язки. Правоздатність є така своєрідна юридична властивість людини, на відміну від речей і тварин, як ковкість є особливою фізичною властивістю металу, на відміну від дерева і каменю [12, с. 241].

У французькому праві і доктрина, і судова практика трактує правоздатність як здатність мати права. Л. Жюллію де ла Морандьєр відзначав, що поняття здатності до участі в правовідносинах не слід змішувати з поняттям «відсутність правочинів», яке відповідає становищу особи, котра здатна володіти тим чи іншим правом, однак не має те чи інше визначене майно [9, с. 52].

У цивільному праві Англії та США, незважаючи на відсутність

загального, статичного поняття правоздатності, словами «legal capacity» і в науковій літературі, і в судових рішеннях іноді виокремлюють як пасивну (passive capacity), так і активну (active capacity) правоздатність, поступово стверджуючи існування подібних категорій, наближаючи їх до континентальних понять. Свого часу Я. М. Магазинер дав визначення цим категоріям таким чином: «Якщо перед нами здатність мати права, то ми називаємо цю здатність активною правоздатністю. Навпаки, здатність нести обов'язки називається пасивною правоздатністю» [12, с. 244].

Дані види правоздатності, що застосовувалися в цьому значенні, проаналізуємо на прикладі. У Стародавньому Римі син сімейства (filius familias) мав у сфері публічного права активну правоздатність (міг бути, наприклад, консулом), але у сфері приватного права володів тільки пасивною правоздатністю, тобто міг нести тільки обов'язки, міг лише обтяжуватися боргами, а все, що він купував, призначалося для батька сімейства (pater familias); раб також набував все не для себе, а для пана. Таким чином, син і слуга володіли пасивною правоздатністю, тобто могли нести тільки обов'язки. Тому, між іншим, раб міг бути пасивним суб'єктом правовідносин, а вчення про те, що раб вважався тільки річчю, об'єктом, а не суб'єктом – не вірне [18, с. 380].

На сьогоднішній день запропонована теорія не може застосовуватися в даному розумінні до цивільного права, оскільки правоздатність (як вже було зазначено раніше) – це здатність особи мати і права, і обов'язки. Як правило, право завжди переплітається з обов'язком і будується за схемою: право – обов'язок, обов'язок – право. У більшості випадків виникнення права сприяє виникненню обов'язку, і навпаки. Правоздатність містить у собі два нерозривно пов'язаних елемента, а саме: права та обов'язки особи. ЦК України в поняття правоздатність закладає саме права та обов'язки для всіх осіб без винятку. Але якщо проаналізувати деякі положення ЦК України, то можна зробити висновок, що не завжди фізичні особи наділяються одночасно і правами, і обов'язками. Наприклад, у ст. 31 ЦК України зазначено, що фізична особа, яка не досягла 14

років, має право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини й здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Пункт 2 ст. 31 ЦК України знімає відповідальність за вчинені дії з малолітньої особи, тобто у малолітньої особи не передбачено обов'язків за вчинені нею дії.

Отже, можна зазначити, що на законодавчому рівні не завжди в особи одночасно виникають і права, і обов'язки, хоча вона визнається правоздатною. У даному прикладі у малолітньої особи віком до 14 років є виключно права. Обов'язки виникнуть, але тільки після досягнення особою 14-річного віку, відповідно зі ст. 33 ЦК України.

З наведеного аналізу можна зробити висновок, що правоздатна особа не завжди одночасно наділяється і правами, і обов'язками, але правоздатна особа завжди має (наділяється) права (ми). Таким чином, правоздатність залежно від прав та обов'язків можна умовно поділити на два види:

- *активна правоздатність* – здатність особи мати права та обов'язки, дозволені законом;
- *пасивна правоздатність* – здатність особи мати лише права, дозволені законом (наприклад, характерна для осіб, які не досягли 14-річного віку, недієздатних фізичних осіб, які користуються виключно немайновими правами).

При поділі правоздатності на активну та пасивну знімаються всі спірні питання, що виникають при розгляді на законодавчому рівні визначення правоздатності та деяких суміжних питань передбачених нормами цивільного законодавства.

Відповідно до § 11 Цивільного кодексу Швейцарії «будь-яка особа має (користується) цивільними правами. Внаслідок цього, тобто внаслідок того, що кожен, хто визнається особою, яка є носієм цивільних прав та обов'язків, володіє у межах, встановлених законом, рівною з усіма іншими особами здатністю бути суб'єктом прав та обов'язків» [24, с. 73].

З даного положення випливає, що володіння цивільними правами має

своєю передумовою цивільну правоздатність, «здатність ставати суб'єктом» відповідних прав (та обов'язків). Але з цієї ж редакції ясно й інше. «Здатність ставати суб'єктом цивільних прав та обов'язків» є не синонімом правосуб'єктності, а «слідством» її або, краще може бути, одним з її атрибутів. Правосуб'єктність – це визнання особи учасником правовідносин, окремі з яких – цивільні правовідносини, що виникають для кожної даної особи на основі її цивільної правоздатності. Носієм же інших, не цивільних прав та обов'язків, особа є не тому, що вона «може стати» їх носієм, а, мабуть, тому, що вона набуває їх в силу закону.

Як бачимо, в юридичній науці не вироблено єдиного загального розуміння правоздатності. Спектр думок досить широкий: від її характеристики як передумови правовідносин, властивості, якості – до визначення її як свого роду суб'єктивного права. Зустрічаються й досить своєрідні концепції. Так, В. Г. Антропов вважає, що правоздатність є системою передбачених правом ознак суб'єкта, необхідних і достатніх для приписування свідомо-вольового ставлення до вчинення певної поведінки суб'єкта. Правоздатність стає такою лише внаслідок операції правової формалізації дієздатності, яка, у свою чергу, є предметною сферою психології [4, с. 2].

П. І. Стучка запропонував розуміти правоздатність як властивість або право, делеговане, передоручене людині державою. «Особа має бути правоздатною, тобто мати законне право бути суб'єктом права» [20, с. 183]. Здатність бути суб'єктом прав є соціальною властивістю, додає Є. Б. Пашуканис. Суб'єкт права абстрагується з актів ринкового обміну, в яких людина практично реалізує формальну свободу самовизначення [17, с. 108-109]. С. С. Алексєєв, у цілому підтримуючи розуміння правоздатності як права, зазначав, що це особливе суб'єктивне право [3, с. 141]. А пізніше він взагалі запропонував включити до наукового обігу самостійне поняття «право на право», під яким слід розуміти суб'єктивне право людини на існування права об'єктивного [2, с. 629-630].

Більш розгорнута аргументація міститься у працях С. Н. Братуся, де їм

відстоюється теза про те, що правоздатність – це право бути суб'єктом прав та обов'язків [5, с. 36]. Н. І. Матузов, визначаючи правоздатність як «... суспільно-правову властивість особи, що виражає його здатність бути носієм (власником) передбачених законом прав та обов'язків», зазначає, що в правоздатність включено і правову можливість (можливість мати право, бути його носієм, володарем) [14, с. 30]. У більш пізній праці він підкреслює, що «головне в правоздатності – не права, а принципова можливість або здатність їх мати» [13, с. 395].

Розглянемо це положення більш детально шляхом тлумачення запропонованих термінів. У Тлумачному словнику російської мови слово «здатність» має два значення: 1) природна обдарованість, талановитість; 2) уміння, а також можливість проводити які-небудь дії. «Можливість» визначається як засіб, умова, обставина, необхідні для здійснення чого-небудь [15, с. 758]. Для здатності характерні «готівковість», «даність», для можливості – «умовність», «імовірність». Якщо для суб'єктивного права виступає визначальним можлива поведінка (активна сторона правової особистості), то для правоздатності ніякої поведінки не потрібно (пасивна сторона правової особистості). Правоздатність – це те, чим право «обдаровує індивіда». Особливість такого дару полягає в тому, що від нього неможливо відмовитися. Терміни «можливість» і «здатність» відображають дані відмінні ознаки, а тому визначення правоздатності як «можливості» нам уявляється неправильним. Теоретики визначають, що правоздатність – це не кількісне вираження прав суб'єкта, а постійний громадський стан особи, не саме володіння правами, а здатність володіти правами [21, с. 56].

На думку А. Пасічника, спроби надати правоздатності ознак суб'єктивного права в основному зумовлюється фактами легального закріплення дослідження категорії та нормативного встановлення гарантій її непорушності. Однак юридичними гарантіями можуть забезпечуватися не лише суб'єктивні права, а й інші бажані для права явища. Таким чином, правоздатність є властивістю суб'єкта права [16, с. 30]. В. В. Груздев

підкреслює, що правоздатність – це якість невід’ємної складової категорії «особа», через яку людина стає суб’єктом цивільного права [8, с. 184, 190].

М. М. Агарковим свого часу було висунуто доктрину, що отримала в науковій літературі назву теорії динамічної цивільної правоздатності, відповідно до якої правоздатність пропонується розглядати не виключно статичною категорією, але вона може розумітися й динамічно. На думку вченого, володіння правоздатністю «не означає, наприклад, що кожен може в даний момент стати власником певної речі. Для цього треба, щоб той, хто є власником у даний момент, запропонував продати йому річ або, навпаки, щоб власникові було зроблено пропозицію і він би погодився... Цивільна правоздатність для кожної даної особи в кожний певний момент означає можливість мати певні конкретні права та обов’язки в залежності від його взаємовідносин з іншими особами» [1, с. 286-287].

А. В. Венедиктов в ідеї «динамічної» правоздатності бачить змішання проявів самої цивільної правоздатності із здійсненням окремих правомочностей, що належать носію конкретного суб’єктивного права. На його думку, здійснювати правочини або скласти заповіт, з одного боку, і здійснення таких окремих правомочностей, що входять у зміст конкретних суб’єктивних прав, як право розірвати договір або провести залік з іншого боку, не є «проявами» правоздатності, їх не можна ставити в один ряд [6, с. 501-502]. Ю. К. Толстой додає, що основний порок теорії динамічної правоздатності полягає в тому, що її прихильники змішують обсяг правоздатності суб’єкта права (громадянина чи організації) з об’ємом суб’єктивних прав, що належать особі в кожен даний момент [22, с. 12-13].

Із зазначених підходів вчених до даного питання, як бачимо, не склалося єдиного розуміння правоздатності, але всі їх доктринальні підходи мають спільну рису – всі роздуми стосуються певної особи, її прав та обов’язків.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що головним змістом правоздатності є здатність особи бути суб’єктом дозволених законом прав та обов’язків. У більшості випадків особа наділяється і правами, і

обов'язками (активна правоздатність), у деяких випадках – виключно певними майновими та немайновими правами, що передбачені законом (пасивна правоздатність).

Список літератури:

1. *Агарков М. М.* Обязательства по советскому гражданскому праву : у 2 т. / М. М. Агарков // Избранные труды по гражданскому праву. – М. : АО «Центр ЮрИнфор», 2002. – Т. I. – С. 286-287.
2. *Алексеев С. С.* Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1999. – 712 с.
3. *Алексеев С. С.* Общая теория права : учеб. : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1982. – Т. 2. – 361 с.
4. *Антропов В. Г.* Правоспособность как правовая формализация дееспособности / В. Г. Антропов // Новая правовая мысль, 2006. – № 6 (19). – С. 2–8.
5. *Братусь С. Н.* О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав / С. Н. Братусь // Сов. гос-во и право. – 1949. – № 8 – С. 34–42.
6. *Венедиктов А. В.* О субъектах социалистических правоотношений : в 2 т. / А. В. Венедиктов // Избранные труды по гражданскому праву. – М. : Статут, 2004. – Т. II. – 650 с.
7. *Гражданское право : в 4 т. – Т. 1: Общая часть : учеб. / под ред. Е. А. Суханова. – М. : Волтер Клувер, 2004. – 669 с.*
8. *Груздев В. В.* Спорные вопросы соотношения правоспособности и субъективного права / В. В. Груздев // Гос-во и право. – 2008. – № 1. – С. 182–195.
9. *Жюллио де ла Морандьер Л.* Гражданское право Франции : учеб. : в 2 т. / Л. Жюллио де ла Морандьер. – М. : Госюриздат, 1958. – Т. I. – 450 с.
10. *Красавчиков О. А.* Социальное содержание правоспособности советских граждан / О. А. Красавчиков // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 12–25.
11. *Красавчиков О. А.* Юридические факты в советском гражданском праве : моногр. / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 183 с.
12. *Магазинер Я. М.* Избранные труды по общей теории права : моногр. / [отв. ред. д-р юрид. наук, проф. А. К. Кравцов]. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 352 с.
13. *Матузов Н. И.* Теория государства и права : учеб. / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юрид. лит-ра, – 2005. – 630 с.
14. *Матузов Н. И.* Теоретическое проблемы субъективного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. И. Матузов. – Х., 1973. – 39 с.
15. *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М., 1998. – 980 с.
16. *Пасічник А.* Щодо поняття правоздатності суб'єкта права / А. Пасічник // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 28–31.
17. *Пашуканис Е. Б.* Общая теория права : учеб. / Е. Б. Пашуканис // Избранные произведения по общей теории права и государства. – М. : Юристь, 1980. – 350 с.
18. *Петражицкий Л. И.* Теория государства и права в связи с теорией нравственности : в 2 т. / Л. И. Петражицкий. – СПб. : Изд-во ЛГУ, 1907. – Т. 2. – 430 с.
19. *Розган О. В.* Правоздатність зачатого, але ще не народженої особи у спадкових відносинах / О. В. Розган // Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова, Харків, 15 лютого 2013 р. – Х. : Право, 2013. – С. 177-178.
20. *Стучка П. И.* Курс советского гражданского права: учебник : в 2 т. / П. И. Стучка.

– М. : Гос. юрид. изд-во, 1927. – Т. 1. – 350 с.

21. Теорія держави і права : підруч. / за заг. ред. Ю. А. Ведернікова. – К. : 2008. – 352 с.

22. Толстой Ю. К. К теории правоотношения : моногр. / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во ЛГУ. – 1959.

23. Швейцарский обязательственный закон: федеральный закон о дополнении Швейцарского гражданского Кодекса от 30 марта 1911 г. (по состоянию на 1 марта 2012 г). – 526 с.

24. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) : в 12 т. – Т. 2: Фізична особа (розділ 1 / І. В. Спасибо-Фатеева). – Серія «Коментарі та аналітика». – Х. : Страйд, 2009. – 296 с.

Наден В. В. Некоторые аспекты понятия правоспособности в гражданском праве.

Проведен анализ понятия правоспособности в гражданском праве. Рассмотрены различные доктринальные подходы ученых к данному вопросу. Для раскрытия данного вопроса автор обращается также к законодательству других стран. Сделаны соответствующие выводы по усовершенствованию данного вопроса на теоретическом уровне.

Ключевые слова: правоспособность, дееспособность, деликтоспособность, субъективное право, обязанность.

Nadion V. V. Some aspects of the concept of legal capacity in civil law.

In work the analysis of the notion of legal capacity in civil law. Shows the different doctrinal approaches of the scientists to this issue. In the article the author refers to the disclosure of this issue also to the laws of other countries. After the analysis, the drawn conclusions on the improvement of this issue at the theoretical level.

Key words: legal capacity, delictual, subjective right, obligation.

